

TRUDNE DZIEDZICTWO WIELOKULTUROWOŚCI. ZAMOŚĆ I LUBARTÓW: DWA PRZYKŁADY Z LUBELSZCZYZNY

A DIFFICULT HERITAGE OF MULTICULTURALISM. ZAMOŚĆ AND LUBARTÓW: TWO EXAMPLES FROM LUBELSZCZYZNA REGION

Jan Wrana

dr inż. arch.

Politechnika Lubelska, Wydział Budownictwa i Architektury
Samodzielna Pracownia Architektoniczna

Agnieszka Fitta

mgr inż. arch.

Politechnika Krakowska, Wydział Architektury
Katedra Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej

STRESZCZENIE

Lubelszczyzna to rejon, gdzie od wieków mieszały się wyznania, narodowości i kultury. Również dziś – jako teren pogranicza – jest miejscem barwnym i tolerancyjnym. Wielokulturowe dziedzictwo tego regionu jest zarazem jego szansą i obciążeniem – doskonale widać to na przykładzie dwóch miast: słynnego Zamościa i mniej znanego Lubartowa. Różni je geneza powstania, wielkość i popularność, łączy wielokulturowy charakter i cenne historyczne dziedzictwo, a także burzliwe dzieje.

Słowa kluczowe: dziedzictwo historyczne, Lubartów, Lubelszczyzna, wielokulturowość, Zamość.

ABSTRACT

Lubelszczyzna is a region where religions, nationalities and cultures have been mixing for ages. Today, the region – being the Borderland area – is also a diverse place full of tolerance. Multicultural heritage of the region is, both, its chance and burden – it can be clearly seen on the examples of two cities: famous Zamość and less known Lubartów. They differ as far as their origin, size and popularity are considered, yet they are linked via multicultural character and precious historic heritage, as well as their tempestuous history.

Key words: historic heritage Lubartów, Lubelszczyzna, multiculturalism, Zamość.

1. WSTĘP

Niniejszy artykuł poświęcony jest tematowi wielokulturowości – dziedzictwa trudnego, lecz jednocześnie inspirującego i nierzadko będącego ogromną szansą. Wielokulturowość cechuje wiele miast Polski Wschodniej, położonych na terenie pogranicza, na styku kultur i religii. Autorzy analizują dwa przykłady z Lubelszczyzny – Zamościa i Lubartowa, miast o odmiennym charakterze, które łączy dziedzictwo wielokulturowości.

2. LUBELSKIE POGRANICZE

Region Lublina od zawsze był wielokulturowym, barwnym tygłem, w którym mieszały się religie, języki i narodowości. Położony na skraju polskich ziem etnicznych – na granicy Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego, był naturalnym miejscem spotkania kultur. To tu spotykały się katolicyzm i prawosławie, słowiańszczyzna wschodnia i zachodnia, Polacy i Rusini, a także rozmaite języki. Jednocześnie stolica regionu, Lublin, stanowiła znaczący ośrodek handlu – m.in. ze względu na dogodne położenie na skrzyżowaniu ważnych szlaków kupieckich. Skomplikowany spłot zdarzeń historycznych, politycznych i gospodarczych odcisnął swoje zdecydowane piętno na krajobrazie kulturowym regionu.

Również współcześnie region ten jest położony na styku Wschodu i Zachodu, stanowiąc wschodnią granicę Unii Europejskiej oraz miejsce spotkania kultur i religii. W dobie powszechnej globalizacji ten ekumenizm jest istotną częścią lubelskiego krajobrazu kulturalnego, gdzie w zgodzie koegzystują społeczności katolicka, żydowska i prawosławna, a w panoramie miast dostrzec można zarówno kościoły, cerkwie, jak i synagogi.

3. ZAMOŚĆ – MIASTO IDEALNE I OSTOJA SEFARDYJCZYKÓW

Zamość, spełnione marzenie Jana Zamoyskiego i zrealizowane miasto idealne, położony jest w południowej części województwa lubelskiego. Początki miasta sięgają 1579 r., kiedy to rozpoczęła się budowa miasta; rok później Zamość otrzymał prawa miejskie. Założenie urbanistyczne, czerpiące z renesansowych miast idealnych, zaprojektował Włoch Bernardo Morando.

Ryc. 1. Plan Zamościa.

Fig. 1. Map of Zamosc. Source / Źródło: Foto Polska.eu

Ryc. 2. Widok na ratusz z ul. Ormiańskiej, lata 20. XX wieku.

Fig. 2. View of the town hall from Ormiańska Street, 1920s. Source / Źródło: FotoPolska.eu

W Zamościu spotkały się liczne religie, a wyrazem tej różnorodności była obecność w mieście świątyni wyznania rzymskokatolickiego, greckokatolickiego, ormiańskiego, prawosławnego oraz żydowskiego. Wieloreligijne społeczeństwo zgodnie koegzystowało,

tworząc barwny tygiel. W odróżnieniu od wielu miast Rzeczypospolitej w Zamościu nie zyskał poparcia ruch chasydzki, popularny m.in. w Lublinie.

Ryc. 3. Cerkiew prawosławna pw. Przemienienia Pańskiego, zamieniona na kościół garnizonowy pw. św. Michała.

Fig. 3. Orthodox Church of the Transfiguration of the Lord, converted into the garrison church of St. Michael. Source / Źródło: FotoPolska.eu

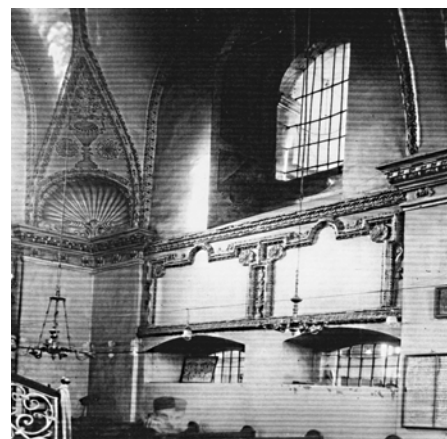
Ryc. 4. Zamość. Ulica Staszica, z prawej strony widoczna karczma Dychtera.

Fig. 4. Zamość. Staszica Street, Dychter inn can be seen on the right. Source / Źródło: collection of the NN Theatre

Ryc. 5. Synagoga w Zamościu.

Fig. 5. Synagogue in Zamosc. Source / Źródło: FotoPolska.eu

Ryc. 6. Wnętrze synagogi.

Fig. 6. Interior of the Synagogue. Source / Źródło: FotoPolska.eu

Jan Zamoyski, pragnąc czerpać zyski z handlu towarami luksusowymi, wyraził zgodę na osiedlanie się w mieście Żydów sefardyjskich – pochodzących się z Półwyspu Iberyjskiego oraz z Turcji. Zajmowali się oni handlem, przede wszystkim diamentami, tkaninami, orientalnymi przyprawami oraz wyrobami rzemiosła artystycznego. Sefardyjska gmina żydowska w Zamościu była jedyną tego rodzaju gminą w całej ówczesnej Rzeczypospolitej [5, s. 9], w której dominowali wówczas Żydzi aszkenazyjscy, wywodzący się z Niemiec. Od sefardyczyków odróżniały ich niektóre obyczaje, liturgia oraz tradycje muzyczne i językowe.

Stopniowo wielokulturowość miasta zaczęła zanikać. Od XVII wieku miasto stopniowo opuszczali Żydzi sefardyjscy – zastępowani przez aszkenazyjczyków, w XVIII w. uległa likwidacji gmina ormiańska. Pozostałością po Ormianach są przepięknie zdobione kamienice w rynku – położone w północnej pierzei, w sąsiedztwie rynku.

Społeczność żydowska rozwijała się w Zamościu prężnie, czego wyrazem były liczne budynki: synagogi staromiejska i nowomiejska, mykwa, kirkut, bet midrasz (dom nauki).

Drastyczne zmiany w strukturze narodowo-wyznaniowej Zamościa przyniosła II wojna światowa i Holocaust. Zlikwidowano wówczas zdecydowaną większość społeczności żydowskiej – najpierw zamkniętej w gettach, następnie wywiezionej do obozów koncentracyjnych lub uśmierconej na miejscu. Dramat wojny nie oszczędził również Polaków – w latach 1942–43 przeprowadzono tzw. Akcję Zamość – akcję wysiedleńczą społeczności polskiej, w celu przygotowania miejsca dla osadników niemieckich. Plany przewidywały wysiedlenie 140 tys. Polaków i sprowadzenie 60 tys. Niemców, nie udało się jednak w pełni zrealizować tych zamiarów. Szacuje się, że wysiedlenia objęły 110 tys. Polaków i 18 tys. Ukraińców, na ich miejsce sprowadzono 12–13 tys. osadników niemieckich, a przez obóz przejściowy w Zamościu przewinęło się ponad 30 tys. osób [2, s. 30].

Obecnie w Zamościu działają kościoły rzymskokatolickie, kościół polskokatolicki (p.w. Najświętszego Serca Jezusowego i Narodzenia NMP), cerkiew prawosławna, cztery zbory protestanckie (m.in. adwentystów i zielonoświątkowców). Nie zachował się kościół ormiański (rozebrany w okresie zaborów), dwie zachowane synagogi nie pełnią już funkcji religijnej.

4. LUBARTÓW – ARIAŃSKO-ŻYDOWSKI TYGIEL

Lubartów położony jest 26 km na północ od Lublina, na Wysoczyźnie Lubartowskiej. Założony został 29 maja 1543 r. przez Piotra Firleja jako Lewartów, nazwany tak od herbu Firlejów – Lewartu. Liczy obecnie około 22 000 mieszkańców i jest nieco w cieniu pobliskiej Kozłówki.

Ryc. 7. Rynek w Lubartowie, w tle kościół św. Anny.

Fig. 7. Market square in Lubartów, in the background – the Church of St. Anne. Source / Źródło: FotoPolska.eu

Ryc. 8. Mapa Lubartowa z 1915 r.

Fig. 8. Map of Lubartów from 1915. Source / Źródło: WIG Archives.

Największy rozwój Lubartowa przypadł na okres rządów Mikołaja Firleja, kalwina. Wówczas to w mieście osiedlili się zwolennicy reformacji, w tym wysoko wykwalifikowani rzemieślnicy z Francji, Niemiec i Holandii, jak również hodowcy bydła, którzy znacząco przyczynili się do rozwoju miasta.

Ryc. 9. Lubartów, dom modlitwy przy ul. Legionów.
Fig. 9. Lubartów, house of prayer at Legionów Street.
Source / Źródło: szteti.org.pl

Ryc. 10. Lubartów, cerkiew.
Fig. 10. Lubartów, Orthodox church.
Source / Źródło: FotoPolska.eu

W XVI w. działało w Lubartowie gimnazjum ariańskie, znane w całej Rzeczpospolitej; w 1580 r. odbył się w mieście synod braci polskich.

Duże znaczenie dla rozwoju miasta miała także społeczność żydowska, która rozwijała się w Lubartowie od XVI w. Żydowscy mieszkańcy zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem. W XVIII w. lubartowska gmina stała się drugą co do wielkości (po Lublinie) gminą żydowską w województwie lubelskim [7]. Posiadała synagogę przy ul. Lubelskiej, szpital, mykwę (przy zbiegu ulic Pierackiego i Orlicz-Dreszera), dwa kirkuty i dom modlitwy przy ul. Legionów. W przededniu II wojny światowej Żydzi stanowili prawie połowę mieszkańców miasta – społeczność liczną, lecz dość biedną w porównaniu ze współwznowcami z Zamościa.

Wojenne losy lubartowskich Żydów są podobne do dramatu Żydów z Zamościa – getto (w obrębie ulic Żabiej, 11 Listopada, Browarnej, Poprzecznej i Lubelskiej), łapanki, kradzieże i zniszczenia domów, deportacje do obozów. Lata okupacji przeżyło łącznie około 40 Żydów z Lubartowa z około czterech tysięcy zamieszkujących miasto przed wojną.

Współcześnie w Lubartowie działają liczne kościoły rzymskokatolickie, a także zbory protestanckie (Kościoła Zielonoświątkowców, Kościoła Ewangelicznych Chrześcjan, Świadków Jehowy). Nie istnieje żydowska gmina wyznaniowa ani parafia prawosławna.

5. TRUDNE DZIEDZICTWO

Holocaust pozbawił wielokulturową Lubelszczyznę znaczącego i barwnego elementu – społeczności żydowskiej. Synagogi opustoszały, cmentarze popadły w zapomnienie, zamknięto mykwę. Również prawosławna i ormiańska społeczność straciła na liczebności i znaczeniu; cerkwie burzono lub przekształcano w kościoły katolickie.

Niektóre sakralne zabytki przekształcono w muzea – ochroniono je w ten sposób przed ruiną i dewastacją, są jednak martwe w sensie religijno-liturgicznym.

Zamość znakomicie wykorzystuje historyczne dziedzictwo – jest perłą renesansu, jednym z najładniejszych polskich miast, tłumnie odwiedzanym przez turystów zarówno z Polski, jak i z całego świata.

O barwnej i bogatej historii zamojskich Żydów przypominają wciąż stosunkowo liczne obiekty. Na terenie zniszczonego przez Niemców nowego cmentarza przy ul. Prostej po wojnie powstał pomnik zbudowany z resztek macew, upamiętniający zamordowanych Żydów zamojskich. Wciąż istnieje synagoga nowomiejska, niestety przebudowana na

potrzeby przedszkola oraz zboru jednego z wyznań protestanckich – w efekcie zatraciła zupełnie swój charakter. W dawnej mykwie przy ulicy Zamenhofa mieści się obecnie klub muzyczny. W staromiejskiej synagodze funkcjonowała przez wiele lat biblioteka publiczna. Od 2005 r. należy ona do Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego [5, s.17].

Ryc. 11. Wystawa „Rozmowa – monolog – milczenie” w zamojskiej synagodze, sierpień 2013.

Fig. 11. Exhibition „Conversation – monologue – silence” in Zamość synagogue, August 2013. Source / Źródło: fodz.pl

Ryc. 12. Cmentarz żydowski w Lubartowie.

Fig. 12. Jewish cemetery in Lubartów. Source / Źródło: photo by Yarek Shalom, sztetl.org.pl

W związku ze złym stanem technicznym synagogi przeprowadzono jej kompleksowy remont i adaptację na potrzeby centrum informacji turystycznej i kulturalnej Szlaku Chasydzkiego¹. W wyniku modernizacji budynek odzyskał reprezentacyjny wygląd, został także zabezpieczony technicznie i konserwatorsko. Od 2011 r. mieści się w nim Centrum „Synagoga”, które organizuje wystawy (m.in. we współpracy z Galerią Zamojską oraz Liceum Plastycznym im. B. Morando), koncerty (partnerem Centrum jest Orkiestra Symfoniczna im. Karola Namysłowskiego) i zajęcia edukacyjne. Zmodernizowany obiekt stał się również siedzibą Multimedialnego Muzeum Historii Żydów Zamościa i Okolic oraz lokalnych organizacji pozarządowych zajmujących się kulturą, mieści się w nim także punkt informacyjny. Wyremontowana synagoga służy działalności edukacyjno-kulturalnej, atrakcyjnej dla mieszkańców miasta i odpowiadającej ich potrzebom. W razie potrzeby synagoga pełni również funkcje religijne – jest miejscem modlitwy odwiedzających Zamość Żydów.

Centrum „Synagoga” to nie tylko nowoczesny ośrodek kultury, służący mieszkańcom i turystom – to przede wszystkim miejsce dialogu kultur i religii, unikatowe w skali miasta i regionu. To również pozytywny przykład przemyślanej modernizacji i rewitalizacji – w tym przypadku dosłownie tchnięcia nowego życia w obiekt, który otrzymuje nową funkcję, związaną jednak z jego historyczną przeszłością.

Niestety, w Lubartowie próżno szukać zadbanego dziedzictwa. Synagoga została rozebrana przez hitlerowców, cmentarz żydowski – zaniedbany i opuszczony, również zniszczony podczas wojny – jest smutnym reliktem przeszłości. Po przeszłości ariańskiej i prawosławnej nie ma ani śladu.

W 2008 r. rozpoczęły się prace mające na celu ogrodzenie nowego cmentarza – dzięki współpracy Urzędu Miasta z Fundacją Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego. Zamknięcie

¹ Projekt „Rewitalizacja renesansowej synagogi w Zamościu na potrzeby Szlaku Chasydzkiego oraz lokalnej społeczności” zrealizowano dzięki wsparciu m.in. EEA Grants, Norway Grants, World Monuments Fund oraz The Cahnman Foundation.

omentarza pozwoli uniknąć jego dewastacji i niszczenia macew, w tym prób ich sprzedaży – w 2006 r. na aukcji jedno z portali aukcyjnych pojawiła się wystawiona na sprzedaż niemal dwustukilowa, połuczona macewa. Dzięki szybkiej reakcji mediów aukcja została wycofana [8].

6. WNIOSKI

Wielokulturowość jest dziedzictwem trudnym i wymagającym, zwłaszcza gdy nie ma już przedstawicieli licznych społeczności, które tę wielokulturowość tworzyły. W takiej sytuacji łatwo wpaść w pułapkę gloryfikacji przeszłości, w tym tworzenia miejsc pamięci – martwych i ponurych, okazałych pomników, parawanowych elewacji, za którymi nie toczy się żadne życie.

Konieczna jest rewitalizacja – ożywienie danych miejsc, przywrócenie ich społeczeństwu i miastu. Jedną z możliwości jest wprowadzenie nowej funkcji – odpowiednio dobranej, niekolidującej z historycznym dziedzictwem, lecz twórczo je kontynuującej. Dobrym przykładem jest tu modernizacja synagogi staromiejskiej w Zamościu, która przekształcona została na centrum „Synagoga”, punkt informacji turystycznej i ośrodek kultury, związany ze Szlakiem Chasydzkim.

Za odnowionymi budynkami winny pójść przedsięwzięcia kulturalne, które przyciągną zarówno mieszkańców, jak i turystów, popularyzując wielokulturowe dziedzictwo. Z interesujących przedsięwzięć, godnych naśladowania, warto wymienić Festiwal Kultury Żydowskiej w Krakowie, oferujący szeroki wachlarz wydarzeń – od wystaw po koncerty, Festiwal Muzyki Dawnej – Pieśń Naszych Korzeni w Jarosławiu, na którym można posłuchać zarówno muzyki ludowej, jak i cerkiewnej, klezmerskiej, chorałów gregoriańskich itd., a także działalność Bramy Grodzkiej – Teatru NN w Lublinie, która zajmuje się pielęgnacją pamięci o lubelskich żydach – w sposób twórczy i nieszablonowy, organizując prelekcje, odczyty, spotkania, a także gromadząc materiały źródłowe i ikonograficzne.

Powyższe przykłady są dowodem na to, że dziedzictwo wielokulturowości może być magnesem przyciągającym odwiedzających i korzystnie wpływać na wizerunek miasta. W celu uniknięcia martwych „pomników pamięci” konieczne jest jednak twórcze czerpanie z tego dziedzictwa – wielokulturowość winna być bowiem inspiracją, a nie wytyczną, a co za tym idzie – obciążeniem.

A DIFFICULT HERITAGE OF MULTICULTURALISM. ZAMOŚĆ AND LUBARTÓW: TWO EXAMPLES FROM LUBELSZCZYŻNA REGION

1. INTRODUCTION

This article is dedicated to the topic of multiculturalism – a difficult heritage, and at the same time inspiring and often a huge opportunity. Multiculturalism is a characteristic of many cities of the Eastern Poland, located on the border region, at the crossroads of cultures and religions. The authors analyse two examples from Lubelszczyzna – Zamość and Lubartów, two cities of a very different nature, which have the legacy of multiculturalism in common.

2. LUBELSKIE BORDERLAND

The region of Lublin has always been a multicultural, colourful melting pot, in which religions, languages, and nationalities mixed. Located on the edge of the Polish ethnic lands – on the border of the Crown and the Grand Duchy of Lithuania, it was a natural meeting point of cultures. The following met there: Catholicism and Eastern Orthodoxy, Eastern and Western Slavs, Poles and Ruthenians, as well as various languages. At the same time, the capital city of the region, Lublin, was an important trading centre – also because of the convenient location on the crossroads of the key trading routes. Complicated string of historical, political, and economic events left its strong mark on the cultural landscape of the region.

Also today, the region is situated at the crossroads of East and West, acting as a Western border of the European Union and the meeting point of cultures and religions. In the era of globalisation this ecumenism is a significant part of Lublin's cultural landscape, where Catholic, Jewish, and Orthodox communities coexist, and in the urban panoramas one can see churches, Orthodox churches, and synagogues.

3. ZAMOŚĆ – THE IDEAL CITY AND THE REFUGE OF SEPHARDIC JEWS

Zamość, a dream come true of Jan Zamoyski and a realised ideal city, is located in the Southern part of Lubelskie voivodeship. The city's origins date back to 1579 when its construction began; one year later Zamość received the city rights. The urban architecture, drawing on the Renaissance ideal cities, was designed by the Italian Bernardo Morando.

Many religions met in Zamość, and an expression of that diversity was the presence in the city of the Roman Catholic, Greek Catholic, Armenian, Orthodox and Jewish temples. Multi-religious society co-existed in peace, forming a colourful melting pot. Unlike many cities of the Republic of Poland, in Zamość there was no support for the Hasidic movement, popular, amongst others, in Lublin.

Jan Zamoyski, eager to profit from the trade in luxury goods, gave his consent for the Sephardic Jews – from the Iberian Peninsula and Turkey – to settle in town. They dealt with trade, mainly diamonds, textiles, oriental spices, and artistic handicrafts. Sephardic Jewish community in Zamość was the only of such kind in the entire Republic of Poland of that time [5, p. 9], where Ashkenazi Jews dominated, originating from Germany. They differed from Sephardic Jews in terms of some of their customs, liturgy, and music and language traditions.

Gradually the multiculturalism of the city began to fade. From the 17th century the Sephardic Jews gradually left the city – replaced by the Ashkenazi; in the 18th century the Armenian municipality was eradicated. The remnants of the Armenians are beautifully decorated houses in the market square – situated in the Northern frontage, adjacent to the market.

The Jewish community grew dynamically in Zamość, which is reflected in numerous buildings: the Old Town and New Town synagogues, mikvah, cemetery, bet midrash (house of science).

World War II and holocaust brought drastic changes in the national-religious structure of Zamość. The vast majority of Jewish community was wiped out – first closed in ghettos, then transported to concentration camps or killed on the spot. The drama of the war did not spare the Poles, too – in 1942–43 the so-called „Aktion Zamość” was carried out – the action of deportation of the Polish community in order to prepare spaces for German settlers. The plans provided for the displacement of 140 thousand of Poles and bringing 60 thousand of Germans; these plans, however, were not fully implemented. It is estimated that the displacements applied to 110 thousand of Poles and 18 thousand of

Ukrainians and in their place 12–13 thousand of German settlers were brought, and in the temporary camp in Zamość stayed over 30 thousand people [2, p. 30].

Currently in Zamość there are Roman Catholic churches, a Polish Catholic church (of the Sacred Heart of Jesus and the Nativity of the Holy Virgin Mary), an Orthodox church, four Protestant congregations (including Adventists and Pentecostals). The Armenian church did not survive (demolished during the partitions of the country); two preserved synagogues do not perform any religious functions anymore.

4. LUBARTÓW – ARMENIAN-JEWISH MELTING POT

Lubartów is situated 26 km North from Lublin, on Lubartowska Upland. It was established on 29th May 1543 by Piotr Firlej as Lewartów, so called from the Firlejs' coat of arms – Lewart. Currently it has approx. 22000 residents and is somewhat overshadowed by the nearby Kozłówka.

The biggest development of Lubartów coincided with the governance of Nicholas Firlej, Calvinist. That time the supporters of the Reformation settled in the city, including highly skilled craftsmen from France, Germany, and the Netherlands, as well as cattle breeders, who significantly contributed to the development of the city.

In the 16th century in Lubartów the Arian secondary school operated, known in the entire Republic of Poland; in 1580 the city hosted the Synod of the Polish Brethren.

The Jewish community, which flourished in Lubartów from the 16th century, was also of great importance for the city's development. Jewish inhabitants were mainly traders and craftsmen. In the 18th century the Lubartów municipality became second largest (after Lublin) Jewish municipality in the lubelskie voivodeship[7]. They had a synagogue at Lubelska Street, a hospital, a mikvah (at the intersection of Pieracki Street and Orlicz-Dreszer Street), two graveyards and the house of prayer at Legionów Street. On the eve of the World War II Jews accounted for almost half of the city's residents – a large community, although rather poor, in comparison with the fellow worshippers from Zamość.

War-time faith of the Lubartów's Jewish people are similar to the drama of Jews from Zamość – ghetto (within the area of the roads: Żabia, 11 Listopada, Browarna, Poprzeczna and Lubelska), roundups, thefts, destruction of homes, and deportations to the concentration camps. Around 40 Jews altogether survived the years of occupation, of about four thousand living in the city before the war.

Currently in Lubartów there are numerous Roman Catholic churches, as well as Protestant congregations (Pentecostal Church, the Church of Evangelical Christians, and Jehovah's Witnesses). There is no Jewish religious community or a parish church.

5. DIFFICULT HERITAGE

Holocaust deprived multicultural Lubelszczyzna of a significant and colourful element – the Jewish community. The synagogues became deserted, the graveyards were forgotten, the mikvah – closed. Also, the Orthodox and Armenian communities lost their numbers and importance; the Orthodox churches were demolished or converted into the Catholic churches.

Some religious monuments were transformed into museums – in this way they were protected from ruin and devastation; however, they are dead in the religious and liturgical sense.

Zamość uses its historical heritage brilliantly – it is one of the most famous Polish cities, "the pearl of Renaissance", visited by crowds of tourists both from Poland and from around the world.

Numerous objects still remind of fascinating and rich history of the Jews of Zamość. In the area of the new cemetery destroyed by the Germans, located on Prosta Street, after the war a monument was built from the remnants of tombstones commemorating the memory of the murdered Jews of Zamość. There is still the New Town synagogue, unfortunately converted for the needs of a kindergarten and a congregation of one of the Protestant congregations – as a result it has completely lost its character. In former mikvah on Zamenhofa Street there is currently a music club. In the Old Town synagogue a public library functioned for years. Since 2005 it has belonged to the Foundation for Preservation of Jewish Heritage [5, p.17].

Due to the poor technical condition of the synagogue its comprehensive renovation was carried out, as well as its adaptation for the needs of the tourist and cultural information centre of the Chassidic Route². As a result of modernisation the building regained its presentable appearance; it was also secured technically and in terms of restoration. Since 2011 it has housed the “Synagogue” Centre, which organises exhibitions (including those in co-operation with the Zamoyska Gallery and the Fine Arts High School of B. Morando), concerts (the Centre’s partner is the Symphonic Orchestra of Karol Namysłowski), and educational classes. Modernised facility also became the seat of Multimedia Museum of the History of the Jews of Zamość and Vicinity, and of local non-governmental organisations dealing with culture; additionally, there is an information point there. Renovated synagogue serves the educational-cultural activity, attractive to the city residents and meeting their needs. When needed, the synagogue also fulfils the religious functions – it is a place of prayer for the Jews visiting Zamość.

The “Synagogue” Centre is not only a modern cultural centre, serving the residents and tourists, but it is mainly a place of dialogue of both cultures and religions, unique within the scale of the city and the region. It is also a positive example of well-thought out modernisation and revitalisation – in this case literally a breath of new life into the object, which received a new function, associated, however, with its historical past.

Unfortunately, in Lubartów the search for a well-cared for heritage would be in vain. The synagogue was demolished by the Nazis, the Jewish cemetery – neglected and abandoned, and also destroyed during the war – is a sad relict of the past.

In 2008 the works began in order to fence the new cemetery – thanks to the co-operation of the City Office with the Foundation for Preservation of Jewish Heritage. Closing the cemetery will help to avoid its devastation and destruction of tombstones, including the attempts to sell them – in 2006 on the auction of one of the auction portals a broken matzeva appeared, weighing almost 200 kg, offered for sale. Thanks to the quick reaction of the media, the auction was withdrawn [8].

6. CONCLUSIONS

Multiculturalism is a difficult and demanding legacy, especially when there are no more representatives of the many communities, which contributed to the multiculturalism. In such situation it is easy to fall into the trap of glorifying the past, including creating the memorial sites – dead, miserable and impressive monuments, a curtain-like façades, behind which there is no life.

Hence the revitalisation is necessary – the regeneration of places, restoring them for the society and the city. One of the possibilities is assigning them a new function – appropriately selected, not interfering with the historical heritage, but continuing it creatively. A good example here is the modernisation of the Old Town synagogue in Zamość, which

² Project „Revitalisation of the Renaissance synagogue in Zamość for the needs of the Chassidic Route and the local community” implemented thanks to the support of the EEA Grants, Norway Grants, World Monuments Fund and The Cahnman Foundation, amongst others.

was converted into the “Synagogue” Centre, information point, and the centre of culture, associated with the Chassidic Route.

Following the renovated buildings, there should be cultural events, which will attract both residents and tourists, popularising the multicultural heritage. As interesting projects worthy of emulating, the following should be mentioned: the Jewish Culture Festival in Cracow, which offers a wide range of events: from exhibitions to concerts; the Early Music Festival – the Song of Our Roots in Jarosław, where one can listen to both folk, Orthodox, klezmer music, and the Georgian chorales, etc., and also the activity of the Grodzka Gate – the NN Theatre in Lublin, whose task is to cultivate the memory of the Lublin Jews – in a creative and unconventional way, organising lectures, readings, meetings, and also collecting source and iconography materials.

The above examples are proofs that the legacy of multiculturalism can be a magnet attracting visitors and benefit the city image. In order to avoid dead “memorials”, it is necessary to derive creatively from that heritage – multiculturalism should be an inspiration, and not a rule, hence – a burden.

BIBLIOGRAPHY

- [1] Charliński W., O mieszkańcach Lubartowa w latach 1932–1945, w: *Lubartów i ziemia lubartowska*, Lubartów, Lubartowskie Towarzystwo Regionalne 2000, ISBN 83-904955-2-X.
- [2] Jaczyńska A., *Aktion Zamość*, *pamięć.pl*, 2012, nr 8, Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej, 2012, s. 30–34
- [3] Kędziora A., *Encyklopedia miasta Zamościa*, Chełm, Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, 2000, ISBN 83-87414-06-9.
- [4] Kuwałek R., *Z Lublina do Bełżca. Ślady obecności i zagłady Żydów na południowo-wschodniej Lubelszczyźnie*, Lublin, Ad Rem 2006, ISBN 83-922318-6-4.
- [5] Kuwałek R., Liwlin W., *Zamość. Szlak chasydzki*, Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, www.fodz.pl, dostęp 8.07.2014.
- [6] Kuwałek R., Sygowski P., Z dziejów społeczności żydowskiej w Lubartowie, w: *Lubartów i ziemia lubartowska*, Lubartów, Lubartowskie Towarzystwo Regionalne, 2000, ISBN 83-904955-2-X.
- [7] *Lubartów*, wirtualnysztetl.pl, dostęp 22.07.2014.
- [8] *Lubartów, Nowy cmentarz żydowski*, www.sztetl.org.pl_pl_article_lubartow_12,cmentarze_4530,dostęp 25.07.2014.
- [9] Murzyn-Kupisz M., Purchla J. (red.), *Przywracanie pamięci. Rewitalizacja zabytkowych dzielnic żydowskich w miastach Europy Środkowej*, Kraków, Międzynarodowe Centrum Kultury 2008, ISBN 978-83-89273-51-2.
- [10] Przesmycka E., *Przeobrażenia zabudowy i krajobrazu miasteczek Lubelszczyzny*, Lublin, Wydawnictwo Politechniki Lubelskiej, 2001, ISBN 83-88110-04-7.
- [11] Tazbir J., Żydzi polscy w świetle zachowanych źródeł, *Scriptores. Pamięć – Miejsce – Obecność*, 2003, nr 1, Lublin, s. 24–26.
- [12] Tworek S. (red.) *Lubartów – z dziejów miasta i regionu*, Lublin 1977.

O AUTORACH

Dr inż. arch. Jan Wrana – kierownik Samodzielnej Pracowni Architektonicznej na Wydziale Budownictwa i Architektury Politechniki Lubelskiej. W pracy naukowej zajmuje się problematyką tożsamości miejsca i kontekstu, a także zagadnieniem wielokulturowości, szczególnie w regionie lubelskim.

Mgr inż. arch. Agnieszka Fitta – doktorantka w Katedrze Historii Architektury, Urbanistyki i Sztuki Powszechnej na Wydziale Architektury Politechniki Krakowskiej. W pracy naukowej porusza zagadnienia związane z historią architektury i urbanistyki, szczególnie te dotyczące rodzinnego Jarosława.

AUTHOR'S NOTE

Dr. Eng. arch. Jan Wrana – Head of the Independent Architectural Studio of the Faculty of Building and Architecture of the Lublin University of Technology. In his research work he deals with the issues of the identity of the place and the context, and also the multiculturalism, especially in the lubelski region.

MSc Eng. arch. Agnieszka Fitta – PhD student in the Department of the History of Architecture, Urban Planning and Arts of the Faculty of Architecture of the Kraków University of Technology. In her scientific work she raises issues associated with the history of architecture and urban planning, especially those relating to her hometown, Jarosław.

Kontakt | Contact: j.wrana@pollub.pl; agnieszka.fitta@doktoranci.pk.edu.pl